

Filep Tamás Gusztáv

Gáli József életei, halálai¹

Az 1956 után egyedülként halálra ítélt magyar írónak² az életműve ugyanolyan fontos, mint a sorsa. A legegységibb antikarrier-történet az övé; nem *el-felejtettük* őt: 1989 előtt jóformán csak műfordítóként lehetett jelen a magyar kulturális közegben, s eredeti műveivel később sem került be a kánonba. Nem is kerülhetett – ennek alapfeltétele lett volna munkáinak hozzáférhetővé tétele, kötetekben való kiadása, de sem a színdarabjai, sem a novellái nem jelentek meg a demokratikus korszakban (sem) könyv alakban,³ csak egy szép válogatás a meséiből, *A hét bölcső fája*,⁴ Tarbay Ede szerkesztésében; könyvesboltokban viszont ezt sem láttam, a kiadó helyiségében sikerült megvennem akkoriban. Nem változtatott ezen az állapoton Gáli történelmidokumentum-értékű *Szabadsághegy* című drámájának 1990-es, a veszprémi Petőfi színházbeli bemutatása – az pláne nem, hogy 1956 ötvenedik évfordulóján a József Attila Színház nem az eredeti szöveget, hanem Darvasi László a történet alapján írt munkáját vitte színre –, sem a *Válás Veronában* című, 1973-ban betiltott darabjának felolvasó-színházi bemutatója a Szegedi Nemzeti Színházban, 2005-ben. Sokan olvastak az ő fordításában megjelent német – régóta klasszikus vagy mára azzá vált – műveket, de (tapasztalataim szerint) a fordító nevét számtalan stílbravúrja ellenére sem jegyezték meg. Néha föltűnnek Gáliról szóló emlékszövegek, kortársi visszaemlékezések, s amennyire örülhetünk ezeknek, éppannyira bosszantó, hogy

¹ A tanulmány első része ugyanezzel a címmel megjelent a Bárka című folyóirat 2016. 5. számában.

² Gáli József ugyanabban a perben halálra ítélt barátja, Obersovszky Gyula szabadulása után verseket és prózát írt; 1981-ben reprezentatív verseskötete – *Azt megírni nem lehet* – Münchenben, az Aurora könyvek sorozatában jelent meg, a fordulat után több irodalmi művét adta ki itthon (egyet valószínűleg már 1987-ben, hely és idő megjelölése nélkül) – de 1956-ban újságíróként tartották számon.

³ A szöveg megírása és a nagyváradi konferencia után jelent meg Gáli novellákat és három színpadi művet tartalmazó kötete: Gáli József, *A püspök madarai*. Összeállította és a szöveget gondozta: Pályi Márk. Utószó: Márton László. Kalligram, Budapest, 2017, 396 p. Tavaly film is készült Gáliról e sorok írójának közreműködésével: *Afriikai fóká – Töredékek Gáli Józsefről*, 70 perces dokumentumfilm, 2017. Rendező, operatőr, vágó: Tóth Péter Pál. Szakértő, riporter: Filep Tamás Gusztáv. Producer: Buglyá Sándor. Szereplők: Balla Margit, Boldizsár Péter, Csengery János, dr. Erdész Ádám, Gáli Ádám, Gáli György, Galkó Bence, Dr. Kalmár Péter, Kovács Albert, Lukácsy András, Márton László, Máté Gábor, Ständeisky Éva, Stauder Mária, archív felvételről: Obersovszky Gyula. Támogató: 1956-os Emlékbizottság. Gyártó: Dunatáj Alapítvány, Manas Bt.

⁴ Gáli József, *A hét bölcső fája*. Válogatott mesék. A meséket válogatta és a kötetet szerkesztette: Tarbay Ede. Józsa Pál rajzaival. Egyházfórum, Budapest, 2000 (Egyházfórum gyermekkönyvei), 78 p.

sok esetben kevesebb tárgyi ismeret rejlik bennük az életműről, mint amit már 1986-ban is lehetett tudni.⁵ Az emlékezők sokszor újramesélik életútját – igaz, ez önmagában is tragédiasűrítmény –, a szövegekig azonban ritkán jutnak el. Művei közül általában két mesejátékát, két drámai művét és egyetlen – halála után megjelent – novelláskötetét szokták megnevezni. Az utalt drámák kapcsán rendszerint nem írják le, hogy nyomtatásban mindegyikük olvasható. Egyéb írásairól is ritkán esik szó – ezért is döntöttem úgy, hogy a néhány untilig ismert címen kívül minél több Gáli-írást megnevezek, köztük a pályakezdet feledésbe merült darabjait, amelyek közül ez idáig például két színdarabnak a szövege nem került elő. Írásom háromfelé tagolódik; magam is igyekszem röviden összefoglalni az író életútját, kitérve néhány 1956-os faktumra; leírom, amit pályakezdetéről tudok, végül – részben kéziratban maradt – drámai műveit próbálom meg pár mondatban egy lehetséges struktúrába rendezni. Utalva közben egy elkövetkezendő módszeresebb kutatás legsürgetőbb feladataira.

1

Gáli József körül, több embernek való múltja, az őt ért csapások és az alkata közötti szembeütő ellentmondások ütközése folytán szűk körben legenda képződött, ez abból ered, hogy két nagy, egymás elpusztítására (is) fegyverező ideológia tört az életére, noha alapjában véve meseíró s szinte mesehős volt: más emlékezőkkel egybehangzóan az 1956 után szintén börtönviselt Földes Péter tömören így jellemezte őt: „membránérzékenységgű, törekeny figura, csiszolt intellektus, kulturált és gazdag lélek”.⁶ Az életút fordulatait nehéz pár mondatban összefoglalni; ezt egyébként az *Új magyar irodalmi lexikon* a szűk terjedelem kalodájában feszegető szócikke⁷ példászerűen megtette. Az író a társasági folklóron keresztül megőrződött vallomásain, kortársi visszaemlékezéseken, a recepción kívül Gáli novellái képezhetnek ehhez fontos forrást. Mindezekből átmehetett valami a köztudatba, de egy-egy tisztázatlan adat is továbböröklődik.

Az általános képben ott van Gáli születési helye és éve – 1930, Gyula (töb-
bek között Erkel Ferenc szülővárosa) –, s édesapja nevének, hivatásának meg-
jelölése: Gáli Géza a gyulai tudószanatórium igazgató-főorvosa volt, nemzet-
közi hírű szakember, Tisza Kálmán özvegyének kezelőorvosa, a Ferenc József
Rend lovagkeresztjének birtokosa, „konzervatív, nemzeti érzelmű” legitimista;
felesége, dr. Ehrenreich Mária fül-orr-gégész szintén a szanatóriumban dolgo-

⁵ Ekkor írtam rövid cikket az Egyetemi-főiskolai Tanács folyóiratába – a kéziratban maradt fontosabb színpadi Gáli-művek ismeretében: Filep Tamás, *Vázlattöredék Gáli József drámáiról*, *ef-Lapok*, 1986. 1. szám, 20–21.

⁶ Csalog Zsolt, *Konyak és vodka. Földes Péter*, Budapest, 1986, in: uő, *Doku 56. Őt portré a forradalomból*, Unió Kiadó, [Budapest], 1990, 252.

⁷ St. M. [Stauder Mária], *Gáli József*, in: *Új magyar irodalmi lexikon* [1. köt.] A–Gy. Főszerkesztő: Péter László. Második, javított, bővített kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000, 703.

zott.⁸ „A Viharsarok számtalan tüdőbetege gyógyult a két orvos keze alatt, s a gyulai szanatóriumot és Gáli doktor urat, meg a feleségét még ma is emlegetik nálunk is a faluban, s a környékén mindenütt, ahol olyan emberek élnek, akiket a magyar népbetegségek legpusztítóbbjából, a tuberkulózisból gyógyítottak meg Jóska szülei” – emlékezett rájuk Angyal István, az 1956-as forradalom szimbólummá vált alakja.⁹ Az eredetileg izraelita család katolizált, Gáli József keresztapja az édesapjával K. Cseh Edit szerint „mély, baráti kapcsolatot” ápoló – 1997-ben boldoggá avatott – Apor Vilmos báró gyulai apátplébános volt, akit 1941-ben Győrben püspökké szenteltek, 1945 tavaszán pedig szovjet katonák meggyilkolták, amikor „díszbe öltözöttek” eléjük állva védte a főpásztori rezidencián meghúzódó (részben a nácik és a nyilasok elől elbújtatott) nőket.¹⁰ A család 1944-ben nem kapott mentesítést, az író bátyja kivételével – aki munkaszolgálatosként halt meg – minden tagját Auschwitzba deportálták. A koncentrációs táborokból (ő maga egyik novellájából kikövetkeztethetően Németországban szabadult fel, nem Auschwitzban) egyedül Gáli József tért haza, bár már az első napon áldozatul eshetett volna a lengyel zsidó fürdőszolgák fanatizmusának, akik agyon akarták verni, mert nem volt körülmetélve; Angyal István mentette meg, akivel ekkor találkozott először, hogy aztán a negyvenes évek végén, az ötvenes évek első felében elválaszthatatlan barátok, a forradalom leverése után pedig fegyvertelen fegyvertársak legyenek.¹¹ A légerek felszabadulása után túlélő gyerekekből cirkuszt szervezett, így indultak haza, a produkciókért kapott élelemből tartva fenn magukat.¹² Hazatérése után a pannonhalmi bencéseknel, majd szülővárosa katolikus gimnáziumában tanult; az utóbbiban – gondolom, mint árva – tandíjmentességet élvezett.¹³ Érettségije után a fővárosban a Színház- és Filmművészeti Főiskola dramaturg szakára járt, ahonnan 1949-ben kizárták mint osztályidegent (formailag mint alkalmatlant). Egy zöldség-gyümölcs boltban kezdett dolgozni; húszévesen megírta *Erős János* című mesejátékát, s minthogy ekkor már az uralkodó osztályhoz tartozott, a darabot bemutatták, írója tehetségét József Attila-díjjal ismerték el – őt magát pedig visszavették a főiskolára. Diplomamunkája, a *Szabadsághegy* című dráma a személyi kultusz első színpadra vitt ábrázolása, 1956. október 6-án volt a premierje a József Attila Színházban – rendezője Benedek

⁸ K. Cseh Edit, *Egy katolikus a holokausztban. Gáli Géza tudószanatóriumi főorvos és családja története*, in: *A holokauszt Békés megyei történeteiből. A Magyar Nemzeti Levéltár 2014. június 12-i, gyulai konferenciáján elhangzott előadások*. Szerkesztette: Erdész Ádám és Kovács Tamás, MNL Békés Megyei Levéltára, Gyula, 2014, 77–86.

⁹ Angyal István, *A Péterfy kórház*, in: Eörsi László, *Angyal István (1928–1958) – Angyal István önvallomásai*, Moran, Budapest, 2008, 287.

¹⁰ Lásd róla: Gáli József, *A püspök madarai*, in: uő, *Szűnyogok és nemeskőcsagok*, Szépirodalmi Könyvkiadó, [Budapest], 1981, 122–158.

¹¹ Gáli József, *Farkaskutyák*, in: uő, *Szűnyogok és nemeskőcsagok*, i. m., 117–121. Lásd még a kötet címadó novelláját: 159–[201.]

¹² Gáli József, *Címszavak egy önéletrajzi lexikonból*, in: uő, *Szűnyogok és nemeskőcsagok*, i. m., 62–64.

¹³ A gyulai Róm. Kat. Karácsonyi János-Gimnázium Évkönyve az 1946–47. iskolai évről. Szerkesztette: Deméndi Sándor, 15.

Árpád, főszereplője Gobbi Hilda volt, s a nézőközönségben ott ült Nagy Imre. A jóval korábban kítűzött bemutató időpontjára „kiderült”, hogy Rajk László mégsem volt imperialista ügynök és hazaáruló; újratemetését – amelyen Gáli és baráti köre is részt vett – éppen az aradi vértanúk emléknapján rendezték meg, s innen – a közlemékezet szerint – a potenciális ellenzék tagjai a volt és leendő miniszterelnök vezetésével átvonultak a bemutatóra.¹⁴ A recepció tanácstalan, vagy inkább – más-más módon – túlságosan magabiztos abban a kérdésben, hogy 1956 októberében hányszor adták elő a *Szabadsághegyet*.¹⁵ Gondolom, elfogadhatjuk Kalocsai Tibor adatát, aki 1957-ben kereste föl az író a rabkórházban, hogy rajta keresztül dokumentálhassa az írástudók áru-lását – cikke utolsó bekezdése üzenet azoknak is, akiknek „írói-politikai magatartása” készítette elő például Gáli útját a vádlottak padjáig. Kalocsai nyilván felkészült „tárgyából”, hiszen már cikke címében is a drámai mű és a drámai sors párhuzamával manipulál. Szerinte: „A drámát mindössze hatszor láthatta a közönség... azután kirobbant október 23... Néhány nap múlva a magyar dráma »új üstökösét« az *Igazság* című ellenforradalmi lap egyik szerkesztői székében láthatjuk, *Obersovszky* mellett...”¹⁶

Hogy mit csinált Gáli a forradalom alatt, azt elsősorban decemberi kihallgatásainak jegyzőkönyveiből tudhatjuk.¹⁷ Október 23-án részt vett a tüntetéseken, ott volt a Petőfi téren, a Bem téren, a Parlamentnél és a rádiónál. Itt, miután megszólaltak a fegyverek, elszakadt barátaitól, Angyal Istvánéktól, a Szentkirályi utcában csatlakozott két sebesültszállítóhoz, akik a Trefort utcai OTI-ba vittek egy sebesültet, s 24-én reggel 6 óráig velük maradt, segített a sebesülthordásban. Október 24-e és 31-e között a Péterfy Sándor utcai kórházban tartózkodott, közben 26-án vagy 27-én (úgy látszik, erre nem emlékezett pon-

¹⁴ „[...] kevesen tudják, hogy a demonstráció este épp a József Attila Színházban folytatódik. Szinte a temetésről mentek a meghívottak a Szabadsághegy premierjére. Ott volt Nagy Imre és Rajk Júlia, Donáth Ferenc és Haraszti Sándor. Ott a forradalom majdani vezérkarának jó része. Volt Györfly-kollégisták, nékoszosok, Vámház tériek. [...] A közönség legnagyobb része fiatal: egyetemisták, színművészeti főiskolások, ifjú színészek. [...] A teremben felforósodik a hangulat. Szerepel a darabban egy karhatalmista, méghezá ávós egyenruhában. Olyan a légkör, hogy attól kell tartani: meglinceslik. A színészt végül barátja, Fejes Endre egy hátsó kapun szabályszerűen kimenekíti az épületből.” Lukácsy András, *Felismerem-e Angyal Istvánt? Levelek fiának, Németországba*, Magvető Kiadó, Budapest, 1990, 90.

¹⁵ Vö.: „Érdekes, hogy egy nem is olyan régi esemény megtörténének hogyanjában mennyire nincs konszenzus. Barta András, a Magyar Nemzet kritikusa szerint a *Szabadsághegyet* mindössze hatszor-nyolcszor adhatták elő. Csurka István – bármilyen furcsa most: Gáli barátja, egykor a főiskolán osztálytársa – szerint a premier volt a darab egyetlen előadása. A dráma 1990-es veszprémi felújításának kritikusa szerint Gáli darabját az október hatodik *nyilvános főpróba* után (Rajk és társai temetésének napja) azonnal betiltották.” Kőszeghy Péter, *Szűnyogok és nemeskócsagok*, Szombat online, 2016. 04. 09., <https://www.szombat.org/kultura-muveszetek/szunyogok-es-nemeskocsagok> (Letöltés ideje: 2018. 05. 30.)

¹⁶ Kalocsai Tibor, *Két dráma. Hogyan lett egy tehetséges íróból vádlott*, Magyarország, 1957. 5. szám, 16.

¹⁷ Főleg: ÁBTL -3.1.9. – V- 143660/150–156. Jegyzőkönyv Gáli József gyanúsított kihallgatásáról. Budapest, 1956. december 11.

tosan) bement a munkahelyére, az Állami Faluszínházba. Onnan visszatérve találkozott Angyallal, a Tűzoltó utcai felkelők vezetőjével, akinek később szintén a kórház lett a „főhadiszállása”, s aki megkérte, hogy vegye át tőle a röplapkészítés irányítását. A kérdésre, hogy ki írta a szöveget, Gáli ezt válaszolja: „A röplapok szövegét Angyal Istvánnal közösen készítettük.” November 1-jén a Színház- és Filmművészeti Szövetségben tartózkodott; itt tudta meg, hogy beválasztották a forradalmi bizottságba. Részt vett az Állami Faluszínház társulati ülésén is, ahol szintén a forradalmi bizottság megválasztása volt soron. Ebbe is beválasztották; ő lett a Színház- és Filmművészeti Szövetség és az Állami Faluszínház forradalmi bizottsága közötti összekötő. A faluszínházban továbbá színházi tanács is alakult, s ő ennek is a tagja lett; céljuk a színházi munka beindítása volt. November 4-én, a második szovjet támadás napján felkereste az Igazság című (forradalmi) lap szerkesztőségét a New York-palotában, ott maradt, s 5-én, 6-án és 7-én – amíg többé-kevésbé folyamatosan lötték őket az utcáról – ő végezte a szerkesztői munkát, a cikkeket pedig Molnár Lászlóval ketten írták. Föl is sorolja, milyen írások jelentek meg tőle a lapban: az első napon a szovjet beavatkozást elítélő vezércikk, másnap a *Szabadsághegy* nagymonológja, a harmadikon a *Rádió a bunkerban* című tárcs. Jegyzőkönyvbe mondja, milyen szerepe volt a már illegális Élünk című lap szerkesztésében és sokszorosításában, szól az általa fogalmazott röplapszövegekről, tételesen megnevezi saját cikkeit, és azokat is, amelyeket nem vállalhat, mert bár első változatuk tőle származott, szövegük, míg az utcára kerültek, olyan beavatkozásokat szenvedett el, amelyek az ő szemléletétől idegenek. A jegyzőkönyv szerint december 7-én vették őrizetbe (más hivatkozásokban december 5-e és 6-a szerepel, de úgy látszik, ez a dátum a hiteles).

A két lapban megjelent írásai a jegyzőkönyvben foglaltak ellenére ez idáig azonosíthatatlanok. Bár mindaz, amit mond, hihető, vallomása őszintének látszik, talán mégsem tekinthetjük akaratlan legendaképzésnek, amit Eörsi István állít memoárjában. Eszerint Gáli magáénak vallotta az Élünk mindazon cikkeit, amelyeknek szerzőjét a vizsgálatot folytatók nem tudták azonosítani.¹⁸

Az Élünk illegális munkájának legszemléletesebb eredménye a december 4-i nőtüntetés szervezése volt; az ötletgazdákat a lapban közölt felhívás nyomán utóbb könnyű volt azonosítani, de például az indiai képviselő vezetője már aznap kitalálta, hogy az alkotó értelmiség állhat mögötte; jelentésében olvasható: „Nem tudom, ki adta az ötletet, de gondolom, hogy az egyetemisták, az értelmiségiek és az írók keze lehetett benne.”¹⁹ A dokumentumot közlő kötet szerkesztője jegyzetben meg is nevezi őket: a tüntetést Gáli, Obersovszky és Eörsi kezdeményezte, az Élünk révén.²⁰

Sőt, ezt az új rendszer sajtója is nyilvánvalóvá tette, még a per idején. 1957 áprilisában a Magyarország idézett szerzője tartott tanmesét a szerinte tévútra váltott íróról, aki „a fasiszmus áldozatából” lett a „fasiszták szövetségese”. A bizonyítékok között első helyen szerepelnek az Élünk cikkei, többek között az is,

¹⁸ Eörsi István, *Emlékezés a régi szép időkre*, Napra-Forgó Kft., 1989, 34–35.

¹⁹ Rahman ideiglenes indiai ügyvivő jelentése a nőtüntetésről, 1956. december 4., in: 1956. Szerkesztette: Szakolczai Attila, Osiris Kiadó, Budapest, 2006 (Nemzet és Emlékezet), 350.

²⁰ Uo., 353.; 732.

amelyik „a magyar asszonyokat és lányokat a december 4-i tüntetésre buzdítja” – aztán Kalocsai a lap és Gáli ügyét összekapcsolja a Tóth Ilona által állítólag elkövetett „gyilkossággal”.²¹ Az egyenleg:

„Drámájának egy negatív figurája az mondja: »Ha ember az ember, legyen következetes a hazugságban is«. Nos, Gáli következetes maradt – az igazságkeresés igényével – a nagy hazugsághoz, hogy a farkas az bárány, hogy a kommunisták, a Szovjetunió ellen is lehet építeni a szocializmust, hogy fasiszta gyilkosokkal is lehet »tisztá rendszert« teremteni. Gáli elárulta saját darabjának hőseit, az ártatlanul meghurcolt kommunistákat is, hiszen ezek a becsületes emberek – néhány renegátot kivéve – ezernyi megpróbáltatás, szenvedés után sem támadták hátra szülőanyjukat, a népet, a pártot, hanem tiszta szívvel, felemelt fejjel, tengernyi nehézség közepette a legnehezebb, de legnemesebb feladatot választották: felemelni, megtisztítani a hibák, az ellenforradalmárok csizmájának véres nyomaitól, az árulók hitszegésétől beszennyezett forradalmi zászlót – a párt zászlaját!”²²

Az 1956-os forradalomban és az annak leverését követő illegális munkában való részvétele miatt Gáli Józsefet decemberben letartóztatták tehát, s első fokon egy év börtönbüntetésre, másodfokon, Obersovszkyval együtt, halálra ítélték – a történeti kutatások elmélyülésével egyre sötétebbé váló, bizonyosan konstruált Tóth Ilona-perben. (Az elsőfokú ítélet után állítólag egészségügyi okokból egy időre hazaengedték – de még aznap vagy másnap újra elhurcolták.) Nyugat-európai vezető értelmiségiek, világhírű művészek tiltakozása – Obersovszky Gyula az alábbiakat nevezi meg azok közül, akik valamiképpen kiálltak mellettük: Joliot-Curie, Picasso, Aragon, Camus, Hemingway, Dreiser, Howard Fast, Priestley²³ –, Bertrand Russel fenyegetőzése – hogy lemond a Békevilágtanács elnökségéről – s a nyugati tömegtüntetések nyomán (de talán azért is, mert a döntéshozók maguk Drámájának egy negatív figurája az mondja is ráébredtek, hogy elgaloppírozták magukat) az ítéleteket megváltoztatták, Obersovszky ekkor kegyelemből életfogytiglant, Gáli tizenöt év börtönbüntetést kapott – majd 1961-ben amnesztiával szabadult. Esküvőjére – az

²¹ Tóth Ilonáék peréhez lásd: Kiss Réka – M. Kiss Sándor, *A csalóány elszállt. Tóth Ilona tragikum*, Kairosz Kiadó, Budapest, 2007; Szakolczai Attila, *A Tóth Ilona és társai per komplex vizsgálata*, doktori értekezés, <http://pea.lib.pte.hu/handle/pea/14974>, (Letöltés: 2018. 07. 30.) A kutatásai végösszegéről: „Munkám elsődleges eredménye annak bizonyítása, hogy az a gyilkosság, amelyért Tóth Ilonát és két vádlott-társát, Gönczi Ferencet és Gyöngyösi Miklóst halálra ítélték, nem történt meg. Az csupán egy ötvenhetes történet, amelyet különböző hírekből és híresztelésekből kiindulva kreált a politikai rendőrség. Következésképpen nemcsak Tóth Ilona, hanem Gönczi Ferenc és Gyöngyösi Miklós is ártatlan a terhükre rótt gyilkosságban. Tehát az M. Kiss Sándortól az »ellenforradalom« alapmítoszájának nevezett két történet (a Köztársaság téri atrocitások és a Kollár-gyilkosság) közül egyik sem alapul a valóságon.” Szakolczai Attila, *A Tóth Ilona és társai per komplex vizsgálata*. Tézisek a doktori értekezéshez, <http://www.idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/szakolczaiattilatezis.pdf> (Letöltés: 2018. 05. 30.) Az ezzel ellentétést véleményt Eörsi László képviseli markánsan.

²² Kalocsai Tibor, *Két dráma. Hogyan lett egy tehetséges íróból vádlott*, Magyarország, 1957. 5. szám, 16.

²³ Obersovszky Gyula, *Piros levelek*, Press-Art, [Bp.], 1989 (Kis Újság Könyvek), 24–25.

állapotot – dr. Káldor Verával a halálos zárkából vezették elő, utána feleségét is egy cellába vitték vissza; őt szintén több évre elítélték a forradalomban való részvétele miatt.

De az eredeti ítélet egy másik szinten, a nem totális, de nyilvánvaló elhallgattatás évtizedeiben véglegesült.

Az idézett lexikonszócikk szerint Gáli előbb munkanélküli volt, majd az OSZK Színháztörténeti Tárában kapott állást 1975-ös, szívbetegsége miatti nyugdíjazásáig. Amikor azt mondom, hogy haláláig nem kapott helyet saját műveivel az irodalomban és az irodalmi életben, ezt nem cáfolja, hogy *A tűz balladája* című mesejátékát 1967-ben a Bartók Gyermekszínház bemutatta, 1972-ben pedig tévéjátékot készítettek belőle, s az év karácsonyán, szenteste délutánján sugározták. Elkészült színpadi művei közül e mesejátékon kívül három apróbb megjelenhetett – de csak a Népművelési Propaganda Iroda nem nyomdai úton sokszorosított kiadványaiban –, egész estés, *Válás Veronában* című színművét – egyetlen, 1973-as, a Visegrádi Színházi Napok keretében tartott amatőr színházi előadása után – betiltották. Egyetlen novelláskötete 1981-ben, néhány hónappal halála után jelent meg, utolsó színdarabját, a vésztoi köztársaságról írott *A suszter országát* pedig csak 1983-ban mutatta be a miskolci színház (megváltoztatott, *Daliás idők* címmel). A belügy figyelme nem lankadt iránta: „Természetesen szabadulása után folytatták a titkos ellenőrzését – a neve 87 dossziében fordul elő a Történeti Levéltár adatbázisa szerint.”²⁴ További kutatásokat igényel tehát, s akár önálló tanulmány tárgya lehetne (ha volna hozzá adat), hogy hogyan, milyen megfontolásokból, milyen titkos döntések alapján tartották távol őt a magyar kulturális élet első nyilvánosságától. A második nyilvánosság, a szamizdat irodalom, az illegális ellenzéki sajtó csak halála után kezdett kiterjedélyesedni. A mérföldkő jelentőségű illegális *Bibó-émlékkönyv*be viszont még adott egy fontos írást. A *Bibó-uchronia* párbeszédeiről írta Balog Iván, hogy azok „bámulatos beleérzéssel mintegy előre megsejtik, milyen hangvételűek Bibó valódi kihallgatási jegyzőkönyvei, amelyek a rendszerváltás után láttak napvilágot”.²⁵

Műfordításai viszont megjelenhettek, illetve előtte – nyilván – szerződéseket kötöttek vele a kiadók. A róla szóló irodalomban főleg a szerzőket szokták megnevezni, akiknek műveit átültette magyar nyelvre; álljanak itt legalább felsorolásszerűen a fontosabb címek, ezúttal a könnyebb olvashatóság kedvéért – s mert van köztük, ami többször is megjelent, továbbá amely nem egyéni kötetekben, hanem antológiákban olvasható – bibliográfiai adatok nélkül, s némi hiány kockázatával: Tankred Dorst: *Vigyázz, szakadék!*; Peter Handke: *A balkezes asszony*; Luise Adelgunde Viktorie Gottsched: *Elménci*; Hermann Hesse: *Narziss és Goldmund*; Ödön von Horváth: *Mit csinál a kongresszus?*, *Délszaki éj*, *Kasimir és Karoline*, *Férfiakat Szelistyének!*; Henrik Ibsen: *A tenger vonzása*; Gotthold Ephraim Lessing: *Az Efezusi özvegy*; Heiner Müller:

²⁴ Gáli József esete, http://www.boldogsag.net/index.php?option=com_content&view=article&id=32620:gali-jozsef-esete&catid=1099:joevronto-koezelmult&Itemid=721 (Letöltés: 2018. 06. 30.)

²⁵ Balog Iván, *Bibó István recepciója. Politikai átértelmezések*, Argumentum Kiadó, Bibó István Szellemi Műhely, [Budapest], 2010 (Eszmetörténeti Könyvtár 12.), 106.

Horatius; Friedrich Schiller: *A genovai Fiesco összeesküvése*; Frank Wedekind: *Nicoló király avagy ilyen az élet*; Peter Weiss: *Hárman mennek, beszélgetnek*. Jean Paul *Gyámoltalan hősök* című kötetébe az író aforizmáit fordította, továbbá szemelvényeket két regényéből, az *Özönvíz után* című antológiába Günter Grass *Kutyaévek* című regényének részletét, Hans Henny Jahnntól pedig egy elbeszélést az író *Ólomj* című kötetébe. Ezenkívül Franz Kafka számos novelláját. Nem egy ifjúkori olvasmányunkat tehát. (Böll-fordításainak adatait lásd alább, jegyzetben.) Szakemberre vár műfordítói munkásságának elemzése; tény, hogy három német évszázad stílusát appercipálta és közvetítette, a XVIII. századi klasszikustól a Gruppe 47 nyelvezetéig. Nem szépirodalmi fordításai közül önálló kötetben jelent meg az alábbi kettő: Kuno Mittelstädt: *Paul Gauguin*; Fritz Pohl: *Az öröklődés alapjai*. A börtönben kapott feladatként lefordított még egy szakmunkát a kutyaidegéről.

Életének egyik utolsó szimbolikus jelenetét Vezér Erzsébet dokumentálta, az 1977 utáni ellenzéki szervezkedések idejéből. Ennek előzményeként is fontos – s persze az életpálya szempontjából legalább ennyire –, hogy Gálit az 1970-es években súlyos szívbaja miatt műteni kellett. 1968-ban egy budapesti katétervizsgálat közben megállt a szíve (valószínűleg nem magától: itthon az egyszeri használat után kidobandó katétercsövet kifózték és újraalkalmazták). A németországi műtét utáni kontrollokhoz szükséges útlevelet Heinrich Böll meghívóleveleinek köszönhetően kapta meg. (A Nobel-díjas német írónak Gáli két önálló művét fordította le magyarra.²⁶) A kiutazások esélye a forradalommal kapcsolatos álláspontjának következetessége miatt

²⁶ Heinrich Böll, *Egy szolgálati út vége*. Fordította: Gáli József. Európa Könyvkiadó, [Budapest] 1968, 218 p. (Ez egy OSZK-beli katalóguscédula szerint néhány évvel később Romániában is megjelent magyarul: Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974, 177 p.); Heinrich Böll, *Jelentések a nemzeti gondolkodásmód felmérése tárgyában*. Gáli József fordítása, in: *King Kong gyermekei. Mai német elbeszélők*. Válogatta, sajtó alá rendezte és az utószót írta: Belohorszky Pál. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1983 (Olcsó könyvtár), 86–118. Ez az írás tehát egy novellaantológiába került be először. Kétségtelen viszont, hogy eredeti (vagy legalábbis egyik) változata németül önálló kiadványként jelent meg. A példány, amelyből Gáli dolgozott, 1983-ban volt a kezében, dr. Káldor Vera, Gáli második felesége mutatta meg. Böll szerepvállalása Gáli érdekében 1956 iránti elkötelezettségéből táplálkozhatott: „A szemtanúságot nem vallhatom magaménak, mégis biztos vagyok benne, hogy Magyarországon olyan igazságért harcolnak, szenvednek és halnak meg, amelyet mi Európa nyugati felén zászlónkra sajtóunkként könnyelműen fel nem írhatunk, vezércikkeinkbe és hírmagyarázatainkba fel nem vehetünk: annak részei, amit mi igazságon és szabadságon értünk, bizonyára a magyar szabadságharcosok szeme előtt is ott lebegnek, de számukra mégis többről van szó, arról is, ami még nálunk sem létezik. Ez a harc értünk is folyik, elkeseredetten, amelyhez egyedül csak jóteknonykodással járulunk hozzá, nem kevés ez, és mégse elegendő, és mégisincs más eszközünk: szégyenünk határait pontosan jóteknonykodásunk és arról való tudásunk jelöli ki, hogy ezt a harcot értünk vívják, a szenvedést értünk szenvedik el.” Heinrich Böll, *A magyarok felkelése*. Tiszatáj, 2006. 11. szám, 8–9. A szöveg fordítójáról az adott forráshelyen ez olvasható: „A fenti fordítás Balogh Melinda, Bereczki László, Demeter Mónika Gabriella, Demku Andrea, Huber Andrea, Mizsei Edit, Paor Smolc Bernadett, Schulz Viktória munkáinak összecsiszolásából jött létre.”

kétségessé válhatott; nem volt egyértelmű, hogy nem vonják-e be útlevelét. A Charta '77 melletti szolidaritási nyilatkozat szervezésének idejéből Vezér Erzsébet ezt jegyezte föl: „Két köztisztelőben álló ellenzéki barátja elment hozzá, és kérte, nehogy aláírjon, mert félő, hogy nem engedik ki többé külföldre szívizsgálatra. Ennek ellenére felhívott, hogy el akar jönni. Nem is sejtettem, hogy mit akar, de lebeszéltem, mert nem működött a liftünk, és tudtam, hogy az ő szívével három emeletet fölgyalogolni végzetes lehet. Nem érdekelt. Eljött és aláírt.”²⁷

2

A lexikonszócikkek Gáli első (legalábbis első nyilvánosságot kapott) műveként az *Erős János* című mesejátékot említik; az ehhez társult toposz az, hogy ez volt egyben a háború utáni első, magyar népmesemotívumokból építkező színpadi mű, az úttörőkről szóló darabok évadján. Valójában 1951. január 28-án az Úttörő Színházban Gálinak már a második bemutatójára került sor – igaz, országos jelentősége csak ez utóbbinak lehetett. Az *Erős János* nyilvánvaló siker volt, vagy másfél tucatnyi méltató cikk született a bemutatóról. Növümjellegét Siklós Olga megemlíti korszak-összefoglaló művében,²⁸ de világosan kiderül ez már a korabeli sajtóból is: „Felszabadulásunk óta ez az első, s mint próba közben és a húszéves szerzővel való beszélgetés során meggyőződünk – »igazi« magyar mesejáték.”²⁹ A darab mondanivalója a közösségi összetartozás üdvös volta, a hazaszeretet fontossága, ez derül ki Gáli Farkas Lujzának adott röportinterjújából is; volt olyan recenzens, aki szerint a darab nem is szólhat másféle hazáról, csak arról, amelyikre a Szovjetunió Napjának fénye ragyog. Mind a szöveg keletkezéstörténete szempontjából, mind a kívülről erőszakolt aktualizálás számításba jöhető bizonyítékeként érdemes idéznünk az interjú zárópasszusát; az alábbi textus oly látványosan esik kétfelé, hogy erős a gyanúnk: az utolsó előtti mondat nem Gáli fejében született, hanem szorgos szerkesztői munka gyümölcse: „Nagyon szeretem a mesét és az embereket. Az elmúlt télen egyik este a Mátrában találkoztam egy öreg hókaparóval, aki, mikor megtudta, hogy írással foglalkozom, elmesélte nekem Erős János történetét, majd búcsúzóul azt mondta: »arról kellene egyszer írni, hogyan beszélnek itt az erdőben a fák...« Az öreg szavain elgondolkozva jutottam el ehhez a meséhez, amely végső megformálásában az ellenség elleni harcot, a békéért és a szocializmus építéséért folyó küzdelmet fejezi ki. Ezt a célt akarom szolgálni a munka, a tanulás és az élet minden területén.”³⁰ Közvetett bizonyítéknak tekinthetjük talán a passzusvégi vörös farok idegen eredetéhez Angyal István idevágó utalását is. Szerinte Gáli témája és nyelv választása annyira szokatlan volt, hogy „Korlátolt

²⁷ Vezér Erzsébet, *Őrangyalai: Russel, Böll, Élet és Irodalom*, 1990. 26. szám, 4.

²⁸ Siklós Olga, *A magyar drámairodalom útja 1945–1957*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1970 (Elvek és utak), 339.

²⁹ Farkas Lujza, *Magyar szerzők új színdarabjaikról. „Az élet hídja” és „Erős János”, Színház és Mozi*, 1951. 2. szám, [42]–43.

³⁰ I. m., 43.

kultúrbürokraták megkísérelték a darabba belekényszeríteni a kincstári formák szellemét” (ezt aztán részletezi is).³¹ Kevésbé ismert tény, hogy a mesejátékot nemcsak bemutatták: könyv alakban is megjelent, évekkel a premier után.³² Ez a mesejáték külföldön is színpadra került: Pozsonyban. A Szlovák Nemzeti Színház (Slovenské národné divadlo, SND) ifjúsági színjátszó együttese mutatta be, a Nová scénában (az Új Színpadon³³), 1952 januárjában, valószínűleg 20-án, vasárnap. Recenzense, a csehszlovákiai magyar irodalom jelentékeny epikusa, Egri Viktor szerint a „szép mesejátékot” szerencsésebb lett volna a nagyszínpadon bemutatni.³⁴ Sőt, a szöveg (a szerző nevének hibás föltüntetésével) sokszorosított formában szlovák nyelven is megjelent.³⁵ Utaltam rá, hogy Gálinak nem ez volt az első bemutatója. Ennek már egy 1980-as évekbeli Békés megyei nyomtatott forrásban is van nyoma,³⁶ ezt erősítette meg Angyal István börtönfeljegyzéseinek Gálira vonatkozó alfejezete, végül a koalíciós évek gyulai sajtójának böngészése. Angyal megemlíti Gáli ifjúkori munkái közül az általa talán kéziratból ismert „csodálatos” *Paganinit*, az *Édesanyját* – ezek nyilván versek, hiszen „diákok szavalgatták” őket –, illetve a *Mi van a sarkon túl?* című drámát, amit a „gyulai színház” be is mutatott.³⁷ Az Angyal által cím szerint emlegetett kisebb szövegeket (eddig) nem találtam meg ugyan a gyulai lapokban, de néhány cikket és három verset igen: mindegyik jól tükrözi a fiatalember akkori világképét. Az egyik álljon itt (betűhíven):

Gáli József
Matematika

Egy meg egy az kettő:
ez az élet meddő.
Kétszer négy az nyolc:
üres ma a polc.

³¹ Angyal István. *A Péterfy kórház*, in: Eörsi László, *Angyal István (1928–1958) – Angyal István önvallomásai*, Moran, Budapest, 2008, 288.

³² Gáli József, *Erős János*. Mesejáték 4 felvonásban, 10 képben. A rendezői utasítást Horváth Jenő írta. Az illusztrációkat és a kosztümterveket Köpeczi Bócz István készítette. A színpadtechnikai leírásokat Földeák Róbert végezte. Zenéjét szerzette: Sárközy István. Népszava, A Szakszervezetek Országos Tanácsa Lap- és Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1954, 80 p.

³³ Hivatalos neve ekkor: Mládežnícky súbor Národného divadla (A Nemzeti Színház Ifjúsági Együttese).

³⁴ Vö.: Egri Viktor, *Erős János*. *Magyar mesejáték bemutatója szlovák színpadon*, Új Szó, 1952. január 26., szombat, 7.

³⁵ Gáli, Jenő, *Mocný Janko*. *Rozprávka v 3 dejstvách, 11 obrazoch*. Prel. M. Bancíková. Bratislava, SDLZ 1951, 93 s. (Ezt Tóth László derítette ki; itt mondom érte köszönetet neki.)

³⁶ Márai György, *Emlékezés a József Attila-dijas Gáli Józsefre*, Békési Élet, 1982. 4. szám, 508–510., a hivatkozás: 510. A cikk szerint Gáli színdarabját 1947. szeptember 11-én mutatták be az Erkel Színkörben, Szilágyi Lajos rendezésében és főszereplésével.

³⁷ Angyal István, *A Péterfy kórház*, in: Eörsi László, *Angyal István (1928–1958) – Angyal István önvallomásai*, Moran, Budapest, 2008, 287–288.

Hetes, kilenc, tizenegy:
szerencse szám?! – Egyremegy!
Ötös, hatos, három:
a rothadást várom!

Függvény, logar, gömbmértan:
ez az élet miért van?
Alfa, delta, béta szög:
az a koldus, miért nyög.

Tudós, könyv és Archimédes
mért e mínusz, mért van mindez,
Hisz négy meg egy csak addig öt,
míg ránk nem dobják a röögöt.³⁸

Gáli tehát már gimnazistaként publikált a helyi lapokban, 1948 nyarán megrendezték szerzői estjét a színházépületben,³⁹ s tizenhét éves volt, amikor szülővárosában bemutatták első színdarabját, amelynek témája, világképe így rögzítették az Alföld című, szintén gyulai lap idevágó cikkében, melynek zárlatában az is ott szerepel, hogy a nyolcadik gimnazista szerzőnek a bemutaton osztálytársai egy „szép babérkoszorút adtak át”:

„A fiatal szerző, ami nála duplán érthető, két világháború után, koránál fogva is erősen benne van a Sturm és Drang sötétén látó periódusában. A darab szimbólumokkal dolgozik, a *Mi van a sarkon túl?* főszereplője egy béna öreg ember, aki mániákus is egy kissé, és még sohasem volt kint az utcán, a mi van a sarkon túl azt is jelenti, hogy milyen az élet, mi értelme van az életnek. A darab szereplőinek nem sikerül semmi. A legjobb szándékok hiábavalók. Összeomlik minden. És amikor sírva, jajongva kérdi az orvost a fiatal lány, hogy mi értelme van az életnek, a fiatal szerző a következő keserű szavakat adja az orvos szájába: »Küzdeni a semmiért«.

Ez a keserűn látás nem hiba. Madáchtól Huxley-ig a világirodalom nagyjai közül sokan vannak ugyanezen az állásponton, hogy az ember sorsát reménytelennek látják. Nem hisznek a haladásban, ami az ember életének igazi célja lenne. A fiatal szerzőnek oka van arra, hogy ne higgyen, egyedül jött haza a deportálásból, családja elpusztult. Mi hiszünk az élet céljában, a haladásban, és bízunk abban is, hogy a fiatal szerző is idővel hinni fog benne.”⁴⁰

Az 1950-es évek első feléből még egy színpadi művéről tudunk. Angyal István hivatkozott írásában szerepel arra vonatkozó utalás, hogy Gáli írt egy

³⁸ Gyulai Kis Újság, 1947. 30. szám, 5.

³⁹ „A versek költője Gáli József, poéta a javából. Csupa szín, hangulat, vergődő fájdalom, játékos ironia váltakoznak művészi bravúrral verseiben, aki ért a versekhez, annak éreznie kell, hogy ez a gyerek-ember valaki.” Gyula „fiatal tehetségeinek nagyszerű seregszemléjé”-n – ahol balettművész, zongoraművész, hegedűs és operaénekesnő is fellépett, de amit az idézett lap a költő Gáli szerzői estjeként regisztrált – a verseket Nagy Margit színinövendék és Thury Miklós adták elő. –édi–, *Gáli József...*, Alföld, 1948. 32. szám, 3.

⁴⁰ –édi–, *Mi van a sarkon túl?*, Alföld, 1947. 43. szám, 4.

színdarabot Apáczai Csere Jánosról, illetve „a magyar tanítás hőskoráról”, amit azonban nem mutattak be.⁴¹ Erről Dévényi Róbert – író, dramaturg, szerkesztő, az író 1987-ben elhunyt barátja – annyit említett nekem 1984 körül, hogy a darab nyitójelenetében Apáczai, már Hollandiában, megnéz egy bábjátékot Amerika felfedezéséről. Eddig ennek a kéziratnak sem akadtunk a nyomára.

Ezek az adatok azért is fontosak, mert Gálival kapcsolatban félreértésekre és félremagyarázásokra is rálapozhatunk; van, aki úgy emlékszik, hogy 1956-ban a kiábrándult kommunisták közé tartozott. Noha az, hogy nem volt kommunista, Gyulán írt szövegeiből és recepciójukból is látszik. Még egyértelműbben kiderül az eredetileg 1979-ben szamizdatban megjelent *Bibó-émlékkönyv*be írt szövegének címondatából: „Uchronisztikus eszmefuttatás arról, hogy mi történt volna, ha 1945 augusztusában, miután visszaérkeztem Auschwitzból, nem jön velem szemben az utcán Farkasházy Pepi adóügyi tisztviselő MKP-jelvénnel a zakója hajtókáján, s én a találkozás meg nem történte miatt belépek a kommunista pártba, sőt a belügyi pályát választom, és mint a rendőrség nyomozótisztje 1957 júniusában kérdéseket teszek fel Bibó István államminiszternek és előzetes letartóztatottnak.”⁴²

Abból a filológiai szakértelemhiányból, a források iránti érzéketlenségből, amit a mai magyar irodalmi közeg fontos megkülönböztető jegyének látok, egyenesen következik, hogy Gáli-bibliográfiánk sincs (vagy ha van, nem hozzáférhető), egyelőre azt sem tudjuk pontosan, hogy a később kötetbe gyűjtött mesék és az ismert két dráma mellett mit írt, publikált még az író az ötvenes években. Szép lenne, ha nem tudnánk megnevezni egyetlen olyan írását sem, amelyből a korszak dogmái visszhangoznak – szép lenne, de elképzelhetetlen. 1953-ban például több olyan cikket írt a Szabad Ifjúság című lapba, amelyeket, bár kissé sematizáltan, a „termelési riport” kategóriájába sorolhatunk.⁴³ Ezek az írások, melyekben hemzsegnék a kulákok, és amelyekben a DISZ-isták jelentenék a jövőt, éppúgy nem illenek bele abba, amit róla tudunk, mint amennyire beleillenek a korszak fiatalságának – a három évvel későbbi forradalmi ifjúságnak – alakuló, bár éppen ekkor túlságosan szilárdnak látszó világképébe. Azt gyanítom, hogy ekkor már Nagy Imre (aki ez év júliusától lett miniszterelnök) és a dogmatikusok között választott a fiatal értelmiség, s ez pontosan kijelölte a használható nyelv határait.⁴⁴ Pontosabban, mélyebben kellene ismernünk az ifjúság 1953 és 1955 közötti politikai elkötelezettségét; az biztos, hogy Gáli ekkor is sokkal összetettebbnek látta a világot a

⁴¹ Angyal István, *A Péterfy kórház*, in: Eörsi László, *Angyal István (1928–1958) – Angyal István önvallomásai*, Moran, Budapest, 2008, 289.

⁴² Gáli József, *Uchronisztikus eszmefuttatás...*, in: *Bibó-émlékkönyv*, Századvég Kiadó – Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Budapest–Bern, 1991. II. köt., [391]–396., idézet: [391.]

⁴³ *Rendet a kiszombori tangazdaságban! A földművelésügyi minisztérium figyelmébe*, Szabad Ifjúság, 1953. március 12., 3.; *Hősök példáján hősök születnek*, uo., 1953. április 19., 6.; *A „Boldog ember” falujában*, uo., 1953. szeptember 5., 2.

⁴⁴ „Jóska [...] lelkesen üdvözölte ötvenháromban Nagy Imrét”, olvassuk Lukácsy idézett művében. Lukácsy András, *Felismerem-e Angyal Istvánt?... i. m.*, 84.

csasztuskairóknál; példa erre egy rövid, háborúellenes jelenete, a *Michel apó galambja*, amely *A béketábor legyőzhetetlen*. Műsoranyag a béketalálkozóra poétikus című, az Országos Béketanács és a Népművészeti Intézet kiadásában 1952-ben megjelent könyvben szerepel, s amelyben propagandaszöveg nélkül, hitelesen ábrázolt emberi kapcsolatok révén érzékelteti véleményét a Vietnamban harcoló Franciaországról.⁴⁵ Még ha ez esetben csak részgazságról van is szó.

1954-ben egyébként úgy látszik még, hogy tartósan a mesejátékírás lesz Gáli területe. Egy, a Somogyi Néplapban ez év szeptemberében publikált cikk arról tudósít, hogy a Népművészeti Intézet néprajzi osztálya autentikus népmesemotívumok színpadra alkalmazására készül, illetve erre vonatkozó programot dolgozott ki. Muharay Elemér nyilatkozik itt, hogy öt vármegye egy-egy községében régi mesejátékot „keltenek életre”, köztük Kálmáncsán is. Öreg mesemondók meséiből választanak, összegyűjtik a helyi népzenei, népszokásokat, mondásokat, népdalokat, néptáncokat, népviseletet. Ezt az anyagot Muharay munkatársai – író, zeneszerző, népdalgyűjtő, táncgyűjtő és rendező – a falusiakkal együtt dolgozzák föl. Az említettek szintén megjelentek Kálmáncsán Muharayval együtt. A mese „felgyűjtése” és „a falu népének közreműködésével” való formába öntése Gáli (a cikkben hibás keresztnévvél: Jánosként említik) feladata volt; ez meg is történt. A cikk írója reményt táplál az iránt, hogy az új mű ugyanolyan sikeres lesz, mint az *Erős János*, amelyet az Ifjúsági Színház állítólag már 150 alkalommal adott elő. A *Furfangos királylány* tervezett előadásában 180 fiatal és öreg vett volna részt a faluból: énekkar, tánc csoport, népi zenekar, színjátszók; szakmai előképzsükben pedig a néprajz másik klasszikusa, Luby Margit is szerepet vállalt.⁴⁶

Ezzel szemben a bemutatónak nem találtam nyomát – a szöveg azonban valószínűleg nem veszett teljesen kárba. A diktatúra idején megjelent kevés számú Gáli-mű egyike *A fortélyos királykisasszony* című rövid mesejáték, amely a *Mese arról, hogy a hópehely is virág* című mesejelenettel együtt 1973-ban helyet kapott a Népművelési Propaganda Iroda Színjátszók Kiskönyvtára című, nem nyomdai úton készült sorozatának egyik darabjában. Feltételezem, hogy *A fortélyos királykisasszony* ennek az 1954-es munkának a töredéke vagy lekeresített változata. A másik jelenet előzménye pedig *A királyné szoknyájában* megjelent azonos című mese.⁴⁷

Az 1955-ben az Ifjúsági Könyvkiadónál megjelent mesekönyv⁴⁸ Gáli második önálló munkája (az első az *Erős János* rendezői utasításokkal, színpadtechnikai leírásokkal és egyéb kellékekkel ellátott változata volt). Egy recenziót

⁴⁵ Gáli József, *Michel apó galambja*. Jelenet, in: *A béketábor legyőzhetetlen... Műsoranyag a béketalálkozóra*. Szerkesztette: a Népművészeti Intézet. Országos Béketanács – Népművészeti Intézet, [Budapest, 1952], 47–52.

⁴⁶ Pakott Vilmos, *Egy mesejáték születése*, Somogyi Néplap, 1954. szeptember 19., 7.

⁴⁷ Gáli József, *A fortélyos királykisasszony*. Mesejáték, in: *Meskete*. Négy mesejáték, Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 1973 (Színjátszók kiskönyvtára, 159.), [3]–18. Lásd még: Gáli József, *Mese arról, hogy a hópehely is virág*. Mesejelenet, i. m., [19]–25.

⁴⁸ Gáli József, *A királyné szoknyája*. Mesék. F. Gyórfy Anna rajzaival. Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 1955, 63.

ismerek róla, Galgóczi Erzsébetét; ez a Magyar Nemzetben jelent meg, s pontosan érzékelteti e mesevilág sajátosságait. Gáli meséit – írja Galgóczi – „Motívumaiban és a feldolgozás egyszerűségében és tömörségében erős szálak fűzik népmeséinkhez. Témáiban kevésbé. Többnyire a természet egy-egy szép jelensége köré fűz mesebeli történetet erős fantáziával és olyan líraisággal, amely már a versekével vetekszik. A hópehely virágról, a szentjánosbogárrá változott gógócs csillagokról, a suttagó levelű jegenyéről, a Királyné szoknyája nevű hegyről, sőt, magáról az Óperenciásról is, »minden mese kezdetéről, minden mese elejéről«. De fákkal, folyókkal és csillagokkal benépesített világából mégsem, sohasem hiányzik az ember; ez adja, ez adhatja meg a mesék hagyományos erkölcsi tanulságát.” „A kötet legszebb meséje *A fűz és a jegenye*. Ez az alig kétoldalas, népballadai tömörségű és komorságú mese talán a legmaradandóbb élményt adja az olvasónak.” Dicséri Galgóczi az író tömör, szép, „erős írói egyéniségről” tanúskodó stílusát; egyetlen kifogása van, amely konkrétan Juhász Ferenc egyik megnyilatkozására megy vissza, de már a diktatúraellenes korhangulatból ered: „a fiatal mégis, elsősorban a saját kora érdekelje”. „Reméljük, a tehetséges fiatal meseíró legközelebb mai realista témával jelentkezik.”⁴⁹

Ez történik a *Szabadsághegyben*, s abban, ami ezután következik.

3

Vannak tehát befejezett, a börtönévek után írt Gáli-művek is; végleges elemzésük esztéták dolga lesz, ha egyszer megjelennek egy közös kötetben – a korábbi darabokkal együtt.⁵⁰ Ha 1989-et tekintjük olyan végső határpontnak, ami után ennek már nem lehetett semmilyen politikai, ideológiai akadálya, akkor a késés lassan három évtizedes. Vannak az életműben terjedelmesebb korai szövegek is, amelyeknek inkább történelmi-irodalomtörténeti jelentőségük van, de így is fontos volna együtt olvasni őket a későbbi művekkel. A fordulat után újrafölfedezett *Szabadsághegy*⁵¹ és a Darvasi-féle átírat bemutatója utáni recepciót böngészve valamiféle jóindulatú fanyalgásba is beleütközünk;

⁴⁹ Galgóczi Erzsébet, Gáli József: *A királyné szoknyája*, Magyar Nemzet, 1955. szeptember 14., 5.

⁵⁰ Posztumusz novelláskötete recepciójából itt most csak egy cikket említek; már címéből kiderül szerzőjének véleménye: Monoszló Dezső, *A remekmű mibenléte. Gáli József: Szünyogok és nemeskócsagok*, Szépirodalmi, Budapest, 1980. [sic!] 200 l., Új Látóhatár, 1982. 1. szám, 90–92.

⁵¹ Nem mindenki tudja, hogy a 2017-es kötet előtt megjelent nyomtatásban, kétszer is: először 1981-ben, a magyar emigráció müncheni folyóiratának az 1956-os forradalom és szabadságharc emléke előtt annak huszonötödik évfordulóján tisztelgő dupla számában: Gáli József, *Szabadsághegy*. Dráma 3 felvonásban, Új Látóhatár, 1981, 3–4. szám, 288–328. Magyarországon a rendszerváltoztatás előestéjén nyomtatták ki, a közelgő veszprémi bemutató előtt: Színház, 1989. november, dráma melléklet, 2–15., Eörsi István *A hazugság aurája* (1–2. o.) című bevezetőjével.

a forradalmat előrejelző klasszikus szerkezetű háromfelvonásos dráma interpretációi valószínűleg nem tudták újratemetni az egykori hangulatot. Egyébként már 1956 őszén is volt, aki fölteszte a kérdést: melyek s vannak-e a szövegnek önértékei; a tomboló siker nem „csak” azzal magyarázható-e, hogy a színdarab leleplezte az eufemisztikusan „személyi kultusz”-nak nevezett korszak hazugságait? Mai olvasatomban a *Szabadsághegy* (valóban) egy, a drámaelméletben iskolázott fiatalember korai, persze időszerű műve, amelyben az arisztotelészi hármasság egységhez való szigorú ragaszkodás és a viszonylag rövid időtartam együtt a szituáció lecsupaszításához, leegyszerűsítésekhez vezet. Kockázatos volna persze pusztán erről az oldaláról szemlélni a darabot, amely – mutatis mutandis – nem kisebb szerepet tölthetett be 1956-ban, mint Petőfi *Nemzeti dala* száz-egynéhány évvel korábban. A közös kötetben való megjelenés után⁵² érdemes, sőt szükséges volna párhuzamosan elemezni Gáli másik egész estét betöltő, történelmi szituációt ábrázoló, szerkezetileg a szükséges mértékben tagoltabb és nyelvében, mondanivalójában többszólamúbb drámájával. *A suszter országát*,⁵³ ezt a „tragikus komédiát”-t az 1944-es vésztői köztársaságról Gáli halála után két évvel, igaz, megváltoztatott címmel – *Daliás idők* – bemutatták ugyan a miskolci színházban, de nem tudok szabadulni a gyanútól: a megyei pártbizottság fölhívta a helyi sajtó figyelmét, hogy a darabot és az előadást egyaránt le kell mészárolni. A miskolci folyóirat szerzője szerint a közönség a bemutatón „irgalmatlanul gyorsan elunta magát”; „A Daliás idők alapjául szolgáló történelmi szituáció kuriozitása és izgalma a szinte játszhatatlan szövegekönyv nyomán elmozdított, a mesterkélten csúrt-csavart esemény sor, a potenciális drámai feszültséget nélkülöző szerepkörök eltűntek a didaxis, a kimódolt jelenetkadenciák ingoványában.”⁵⁴ Amit a cikk a közönség érdektelenségéről állít, helytálló lehet, amit a darabról mond, az mind mese. Hasonló szakértelemről tett tanúbizonyságot a miskolci napilap tudósítója is⁵⁵ – ő felháborodott azon a tiszteletlenségen, amit Gáli szerinte az 1945-ös újrakezdés szereplői iránt tanúsít, igaz, ez a cikk őszinte: nem is akarja álcázni (párt)politikai indíttatását –, s bár a fővárosi lapok sokkal értőbben nyilatkoztak, a darab elsüllyedt a semmiben.⁵⁶ A két színdarab párhuzamos olvasata azért lehetne termékeny, mert míg a *Szabadsághegy* alapja a „kommunizmus építése” közben elkövetett igazságtalanságok miatti közfelháborodás, a több politikai elképzelést, irányzatot, alkatot, egymást romboló igazságokat megjelenítő *A suszter országából* az is kiderül, mi minden volt a jövőbe kódolva már a koalíciós korszak kezdetén.

⁵² Erre már van mód: *A püspök madaraiban* mindkettő szerepel.

⁵³ A politikai fordulat előestéjén, 1989-ben én adtam nyomdába az *Unió* című folyóirat főszerkesztő-helyetteseként, Balla Margit e közlés számára készített illusztrációival, az eredeti címmel: Gáli József, *A suszter országa*. Komikus tragédia 6 képben, *Unió*, 1989. 2. szám, 65–79.; 3. szám, 68–79.

⁵⁴ D. Szabó Ede, *Közös a csónak. Bemutatók a Miskolci Nemzeti Színház 83/84-es évadjáról*, *Napjaink*, 1984. 7. szám, 35–37., idézet 35.

⁵⁵ Benedek Miklós, *Daliás idők. Évadnyitó bemutató a Miskolci Nemzeti Színházban*, Észak-Magyarország, 1983. október 12., 4.

⁵⁶ Ez idáig, úgy tudom, az Unióban megjelent szöveg sehol sem hivatkozta.

Érdekes lehet a mesejátékok és a mesejelenet egybevetése is; kiindulópontjában, szerkezetében, mondandójában mind más-más, a műfaj újabb és újabb távlatait mutatja. Az *Erős János* tételszerűsített igazságokat bont ki „Erdőország” és „Télország” („jó” és „rossz”) harcából, *A fortélyos királykisasszony* egyéni humorral foglalja keretbe a népmese-motívumokat, *A Mese arról, hogy a hópehely is virág* az író egyik parabolameséjének dramatizálása. *A tűz balladája*⁵⁷ viszont már az egyén-közösség-hatalom a XX. század sorstapasztalataiból elvont és Gáli élményeiből ihletett modern drámai konfliktusainak világába vezet, azokhoz a művekhez, amelyekben nem a „jó” és a „rossz” küzdelméről van szó: ezek konfigurációi, változatai, a situációfüggő hatalmi viszonyok, a hatalomra került eszme megcsontosodása, illetve kiüresedése adják a darabok tárgyát. A szereplők a hatalmat akaró vagy gyakorló, részben pedig az azzal együttműködő, de mindenképpen annak alávetett emberek – meg azok, akik velük szemben kulcshelyzetekben lecövekkelik magukat. Meglepő, hogy *A tűz balladája* 1967-ben zöld utat kaphatott, sőt líra és filozofikum ötvözetéről lehetett értekezni vele kapcsolatban, noha elég nyilvánvaló volt, mi a tétje a „saját határáig terjedő jóság” színre vitelének.⁵⁸

Ebben az olvasatban a *Püthagorasz* című rádiójáték⁵⁹ tárgya a tudást birtokló uralom önnön bukásáig fokozódó agresszivitása, a kórházban, munkásszálláson vagy még inkább börtönben játszódó *Künn a bárány, benn a farkas*⁶⁰ című egyfelvonásosé az alávetetteknek az egyetlen, személyi integritását őrző társuk ellen forduló brutalitása, az *Álmodóé*⁶¹ az „új rend” szolgálatába álló

⁵⁷ Kétszer jelent meg: Gáli József, *A tűz balladája*. Mesejáték 2 részben, in: *A tűz balladája*. Műsorok és színdarabok az általános iskolák számára, Népművelési Propaganda Iroda, [Budapest] 1967 (Színjátszók kiskönyvtára, 85.), [3]–52.; ua., in: *Táltosjáték*. Mesejátékok, Népművelési Propaganda Iroda, [Budapest 1982] (Színjátszók kiskönyvtára, 248. szám), [89]–125. Bemutatójára 1967 januárjában került sor az Operett Színházban, amely akkoriban helyet adott a Bartók Gyermekszínház előadásainak.

⁵⁸ „Népmesés motívumaihoz és balladaian egyszerű fordulataihoz a lírát hívja társul: így lesz a szegények dolgát csodákkal könnyítő, majd csodatettei miatt megirigyelt, elüldözött és végül meg is ölt kislány története több is és személyesebb is, mint jóságnak és gonoszságnak mesében örök párharca. Ez a fajta lírai jelképrendszer már a felnőttekhez szól (birkóznak is megértésével a gyerekek eleinte), és Gáli módot ad kinek-kinek arra, hogy a maga emlékezetének adatait helyettesítse a mesébe. Még feloldást sem ad könnyen (látásmódjához közelebb áll a balladák tragikumuma, mint a mesebeli hepiend), a kislányt elpusztítják az emberek, s nem is csak egyetlen gonosz: azok is ott állnak, akikkel jót tett – csak bizakodni lehet benne, hogy születik egyszer egy új leány, mert a csoda olykor csodát teremt.” Lukácsy András, *A tűz balladája*. Gáli József mesejátéka a Bartók Színházban, *Élet és Irodalom*, 1967. 5. szám, 9.

⁵⁹ *Püthagorasz*. Rádiójáték, kézirat, 34 fólió. Lásd ebben a folyóiratszámomban.

⁶⁰ Gáli József, *Künn a bárány, benn a farkas*. Játék egy felvonásban, in: *Koszorúkat a drágáknak*. Négy új magyar egyfelvonásos, Népművelési Propaganda Iroda (Színjátszók kiskönyvtára 187.), [Budapest 1977], [47]–58. Novellaváltozatát *Künn a bárány, benn a farkas* címmel lásd: Gáli József, *Szűnyogok és nemeskőcsagok*, i. m., 53–60.

⁶¹ Gáli József, *Álmodó*. TV-játék, gépirat, 74 fólió. Másolata a birtokomban van. Ugyanezt a témát a szerző kisregényben is fel akarta dolgozni. (Dr. Káldor Vera szóbeli közlése 1983

alkotó és az uralkodó viszonya (az emlékeihez ragaszkodó álmodót végül kirekesztik az új világot jelképező palotából). Az, hogy a *Válás Veronábant*⁶² miért tiltották be a hetvenes években, az alapszituáció ismeretében érthetővé válik: a feltámadott Rómeót és Júliát a város irányítói idegenforgalom-növelő gazdasági manipulációik eszközévé kényszerítik, a rájuk erőszakolt erkölcsi normákkal pedig – kényszerű közreműködésük révén – az egész várost féken tudják tartani. A pár végül arra a sorsra jut, amit Shakespeare szánt nekik, de már „nem önkéntes alapon”.

4

Eörsi István, Gáli barátja, börtönemlékei megírásának indokaként:

„A halottak, akik közé félttem lelátogatni, bejelentették, hogy fogytán a türelmük. A Kádár János névvel félmjelzett rendszer pedig, amely harminc éven át megingathatatlanak tetszett, a mállani kezdő vakolat alól kivillogtatta rettenetes repedéseit. Úgy véltem, egy korszak végén különösen időszerűvé válik eredetének felmutatása, annál is inkább, mert legfantasztikusabb vívmánya a kollektív felejtés volt, melyet kezdetben brutális, később barátságosabb eszközökkel kényszerített ki.”⁶³

Volt aztán, akinek a barátságos eszközökből nem sok jutott. Kárpótlásként kaphatott talán a kollektív felejtésből dupla porciót.

őszén.) Az, hogy ugyanegy témának több műfaji változata van, nyilván nemcsak azzal magyarázható, hogy az író folytonosan az adekvát formát kereste, hanem azzal is, hogy a Kádár-rezsimben többször hitegették egy-egy munkája színrevitelének, tévé- vagy rádióadap-tációjának esélyével. Csak példaként: az Országos Széchényi Könyvtár Színházi Kézirat- és Irattárában szerepel egy újabb változat: *Az álmodó* (hangjáték) 1974, 105 lev. MM 7782.

⁶² Két eltérő terjedelmű változatát olvastam, ma nincsenek a birtokomban. Az OSZK Színházi Kézirat- és Irattárában a következő jelzeten található: MM 2671. (2017-ben megjelent *A püspök madarai* című kötetben.)

⁶³ Eörsi István, *Emlékezés a régi szép időkre*, i. m., 5.